

Komoróczy Géza
Mint fővény a tengerparton

Azon veszem észre magam, hogy Scheiber Sándor halála óta – úgyszólván akaratlanul – többször írtam róla, mint tanáraink közül bárkiről. Kiadtam több beszédét.¹ *A zsidó Budapest* (1995) összesen 60 ízben utal rá: a könyv legtöbb személyes utalása éppen őt említi. Ezekből a régi írásokból adok itt néhány részletet, más szerkezetben, de lényegében változatlan szöveggel.

I

Scheiber Sándornak mindig is szívügye volt a bibliográfia. A könyvtár is; de egy jó bibliográfia minden könyvtárnál gazdagabb, teljesebb. Scheiber magyar zsidó hírlap-bibliográfiájának² teljességét az ország öt-hat nagykönyvtára sem éri el, még a Rabbiképző vagy a jeruzsálemi gyűjtemények anyagával együtt sem. Mint a személyiségnek: megvannak a titkai a tudományos ismeretnek is. Honnan tudja ezt? Honnan Scheiber számos egyszeri adata?

1947-ben, amikor az újrakezdés jegyében, maga és a *seérit Jiszraél*³ számára mintegy programul, vázolta, mi volna, mi legyen a zsidó tudomány tennivalója Magyarországon,⁴ már jelezte, egyéb tervezett munkák mellett, a hírlapok és folyóiratok bibliográfiáját is. Cikkei, rendszerint rövidnek lévén, elkészültük után többnyire hamar megjelentek, de nagyobb munkáin, a könyveken, amelyben szíves anyaggyűjtés volt, mindig igen sokáig dolgozott, éppen mert apró elemekből rakta össze őket. Egy évtizeddel a program-bejelentés után, ismét korszakos változások idején, közzétette, ami addig a kezébe került. A *Kirjat Sepher*-ben megjelent összeállítást⁵ nyilván csak első kísérletnek tekintette maga is. Megjelenése után tovább gyűjtötte az anyagot. Cím mellé újabb cím került, helyesebben, apró cédula. Látszik belőlük a módszere: kutatott rendszeresen, de mint aki tudja, hogy a lelet leginkább váratlanul kerül az ember szeme elé, gondosan följegyzett minden véletlenül talált adatot. E jegyzeteinek egy része papírdarabkákon, levélborítékon, félbevágott régi rabbisági levélpapíron, ilyen-olyan fecniken maradt fenn: ami

¹ “Scheiber Sándor tudós elődökről”, *Múlt és Jövő*, ÚF 1, no. 1 (1990/1), pp. 39–40 (és öt beszéd közlése, uo., pp. 33–38); “Scheiber Sándor Kol nidré-beszédei”, *Múlt és Jövő*, ÚF 1, no. 2 (1990), pp. 4–7; Scheiber Sándor, “Iktató beszéd. Elmondotta dr. Schweitzer József főrabbi beiktatásán Pécsen, 1948. május 23-án”, in: Landeszman György & Deutsch Róbert (szerk.), *Hetven év. Emlékkönyv dr. Schweitzer József születésnapjára* (Budapest: A Budapesti Zsidó Hitközség, 1992), pp. 117–120.

² *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája* (Hungaria Judaica, 3) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993).

³ Jer. 31,7 stb.

⁴ Scheiber Sándor, “Zsidó tudományos tennivalók Magyarországon”, in: *Szolgaságból – szabadsághoz* (Budapest: Országos Rabbiképző Intézet, 1947), pp. 3–7.

⁵ 32 (1957), pp. 481–494; reprintben in: *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája* (Hungaria Judaica, 3) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), pp. 351–364.

papírdarab éppen a keze ügyében volt, amikor a nyomára bukkant egy-egy új címnek.

Hasonló bibliográfiákhoz képest Scheiber jegyzékében feltűnően sok az ephemer anyag. Minden újság egyetlen napra szóló termék csupán, de mégis van tartós élete, valódi élet: a megjelenés folytonossága. Scheiber – jó okkal – a hírlapok közé sorolt olyasmint is, amit a szerkesztők valóban csak aznapi fogyasztásra szántak, aminek éppen ez a folyamatos élete nem volt: báli közlőnyt, a purim vigalmára készült tréfás lapot, házassági évforduló köszöntését stb. Hírlapszerű nyomtatványokat. Hogy hol találkozott ezekkel az alkalmilag megjelent, egyszeri, sejtetően leveles vagy legfeljebb hajtogatott, két- vagy négylapos nyomtatványokkal, sokszorosítványokkal: meg nem mondhatjuk. Könyvtárakban többnyire nyomuk sincsen.

Saját gyűjteménye lett volna? Hagyatékának egyik rejtélye, hogy volt-e valóban, mint olykor – írásban – maga engedte sejtetni, s mint híre kelt, és ha igen, hová lett, hol van most legendás kézirat-gyűjteménye, mindenféle *judaica*, köztük talán éppen a sok – esetleg csak általa látott és csak nála leírt – aprónyomtatvány. Mindenesetre, amikor nem sokkal halála után hagyatékát a család eladta a M. Tud. Akadémia könyvtárának, könyveit, különlenyomatait és levelezését, semmi olyasmi nem volt benne, ez a most már nyomtatásban hozzáférhető katalógusból is látszik,⁶ ami nyomára vezetne a hírük kelt kéziratoknak. Még a *Kirjat Sepher* 1957. évi hírlap-bibliográfiájában a szerző által mint “Scheiber-könyvtár” jelzett tételek sem.

Scheiber nem elmélet-építő tudós volt. Az ő tudománya – más kvalitások és a zsidó szövegahagyományban, kéziratokban való otthonosság, a folklór és irodalom széles körű ismerete mellett – a specifikus anyagismeret és szorgalom, a biztos érzék az iránt, hogy hol kell keresni, amire kíváncsi, és a biztos ítélet, amely felismeri, hogy addig ismeretlen adaléokra bukkant. Szinte látjuk magunk előtt, amint finoman hunyorgatva észreveszi, lapozgatva könyvben, régi újságban, az adalékot, akár várta és kereste, akár nem; ahogyan ismerőseit és híveit kérdezteti, nem egyszer gyámolításra szoruló és általa mindig önzetlenül, nehéz években személyes kockázatot is vállalva támogatott idősebbeket, régi könyveik, újságok, nyomtatványok felől, s nyomban följegyzi, amit lát: elteszi, legalább egy cédulán, az örökkévalóság, a tudomány számára, amit a múltó idő már-már magával sodort. Aprónyomtatványait Scheiber nem kitalálta: valóban megtalálta őket, és kitartó, szorgalmas, hozzá hasonlóan szerencsés tudós legyen, aki utángyűjtésre vállalkoznék.

Ez a szókapcsolat, hogy “magyar zsidó”, illetve, ahogyan Scheiber használta, például, a *Monumenta* köteteinek címében, “magyar-zsidó”,⁷ nem technikai kifejezés: történeti kép áll mögötte, szemlélet. Az 1884-ben megindult *Magyar-Zsidó Szemle* 1932 őszi⁸ elhagyta a kötőjelet, és nem vette fel a háború után

⁶ Apor Éva, szerk., *A Scheiber-könyvtár katalógusa* (Keleti Tanulmányok, 9) (Budapest: MTA Könyvtára, 1992).

⁷ *Magyar-zsidó oklevéltár – Monumenta Hungariae Judaica*.

⁸ A 8–10. (összevont) számban.

megjelent néhány számban sem. Scheiber az írásmódban visszakanyarodott a XIX. századi szemlélethez.

A második világháborút közvetlenül követő néhány esztendő a zsidóság mint társadalmi csoport számára egyáltalán nem a fényes szellők kora volt. Ha szellők: a krematóriumok füstje lebegett bennük még mindig. Bibó István nagyszabású tanulmánya (1948) alapos anamnézis és körültekintő diagnózis erről az időszakról. Kezelési javaslatait, sajnos, akkor már nem vette figyelembe senki. A *maradék zsidóság* megpróbált magára találni, megpróbálta kialakítani, önszervező módon, intézményeit, közösségi fórumait, vezető eszméit. Scheibernek is ezekben az években főként erre irányult a java szellemi erőfeszítése. A *maradék* megpróbált zsidó lenni, a megoldásoknak azzal a változatosságával, amit a diaszporában mindig is tapasztalni lehetett, a hitközségbe húzódástól az *alija* szervezéséig. Ennek a pezsgésnek nem belső folyamatok vetettek véget.⁹

A *Kirjat Sepher*-ben megjelent cikk kéziratát Scheiber 1956 folyamán készítette el, s nyáron–ősszel küldhette be: azokban a hónapokban, amikor sokan, közvetlen környezetében is, elmentek, a Rabbiképzőből is, Scheiber váltó-társa az igazgatói székben, az akkori Intézet legkiválóbb halákhistája, Róth Ernő (1908–1991), és többen a tanítványai közül is. Róth pesti emlékét a feledés és feledtetni akarás pora fedte be. Scheiber maradni akart. Tudta, hogy széles körű tudományának egyik fele, a magyarországi anyag, csak itthon van meg, ha egyáltalán. Még a másik fele is, a nemzetközi, a *geniza*, elválaszthatatlanul kötődik a Kaufmann Gyűjteményhez az Akadémia könyvtárában.

Scheiber még a háború előtt, a legnagyobb gyűjteményben, Cambridge-ben kezdte *geniza*-kutatásait, tudván tudva, hogy Pesten Kaufmann Dávid hagyatékának *geniza*-anyaga feldolgozásra vár. A *geniza* tudományos kutatása az irat azonosításával kezdődik: mi van a pergamen- vagy papír-darabkákra írva, s hová került annak idején a többi töredéke. Scheibernek szerencsés volt az élete: fölkereshette a világ minden jelentős *geniza*-gyűjteményét, New Yorktól Leningrádig, s talált is mindenütt korábban ismeretlen – mások által figyelemre nem méltatott – anyagot. Felismerte a középkori kézírásokat, emlékezett a lapok képére, agya egymás mellé helyezte a *geniza* más-más földrészekre, országokra, múzeumokba szétszóródott darabjait. Tudományos munkásságának legfontosabb

⁹ Aki a neveket vagy személyeket csak futólag ismerte is, tudja, némely cionista szervező egyik napról a másikra börtönbe került. S ne mondja senki, a döbbenet elé korlátokat állítani akarva, hogy zsidó volt a kihallgató tiszt is. A letartóztatott mint zsidó volt benn, zsidó tevékenysége miatt, kényszerből; a kihallgató tiszt pedig a maga akaratából, mint a hatalom részese, talán hogy feledtesse és maga is feledje zsidó származását vagy éppen az általa kihallgatottakéhoz hasonló korábbi cionista tevékenységét. De semmiképpen nem mint zsidó. Következésképpen: a két élethelyzet nem egyformán zsidó történelem. Talán morbidnak hangzik, de valamit jelezhet a valóságból: zsidó hírlap-bibliográfiájában Scheiber nem azokat a sajtótermékeket regisztrálta, amelyeknek főszerkesztői székében történetesen zsidó származású személy ült, vagy amelyeknek nagyobb részét zsidó munkatársai, zsidó nyomdája, előfizetői, olvasói voltak. Csak azokat, amelyek benne éltek a zsidó közösségben – s persze, ebben is a magyar társadalom részeként. Ez az egyetlen hiteles mérce, nem a származás, megkülönböztetni, mi zsidó a magyar történelemben, és mi zsidóellenes.

része volt a geniza-kutatás, ezzel szerzett magának nemzetközi hírnevet. Áradtak hozzá a könyvek, különnyomatok a tudós társaktól a világ minden részéből. A geniza-töredékek kiadásainak nemzetközi bibliográfiái számon tartják idevágó munkáit, cikkei önálló kötetbe gyűjtve is megjelentek;¹⁰ a Kaufmann Gyűjtemény geniza-katalógusa azonban mindezek mellett is nem készült el.

Scheiber, a tudós, a XIX. századi hazaszerető magyar zsidóság hagyományait élte. Teljes értékű zsidó élete volt, értem ezen most a szellemi és tudományos életet, mert itt ezzel foglalkozom; és ezzel szerves egységben teljes értékű magyar élete. A zsidó hagyományt, mindenekelőtt a genizát, ahogyan kell, az egész középkori zsidóságra, s az ókori hagyomány nem országok szerint tagolódó, hanem egyetemes továbbélésére tekintettel kutatta. Ebben magyar vonatkozás nincsen más, mint az az esetlegesség, hogy Kaufmann Dávid, a zsidó–morva–német–magyar tudós a M. Tud. Akadémia könyvtárára hagyta külföldi eredetű és külföldön vásárolt kéziratait és könyv-régiségeit. De Scheiber tudós személyiségének, hadd mondjam így, magyar arculata csillapíthatatlan kíváncsisággal vizsgálódott mindenben, ami a magyar kultúrában bibliás vagy zsidó, s ami az újabb kori zsidóság szokásaiban, műveltségében magyarországi vagy magyar. Ez a *hungaro-judaica* szenvedély, és elkötelezettség, és hűség munkálta a *Sírfeliratok*¹¹ vagy a *Kötéstáblák*¹² lapjait, a néprajzi vagy irodalmi adalékok gyűjteményeit, a szombatos énekek rabbinikus elemeinek lajstromát,¹³ egyik mestere, Heller Bernát nyomán magyar költők, köztük az általa legtöbbször tartott Arany János bibliai alluzióit.

Naivítás volna egy Scheiber formátumú tudósról azt gondolni, hogy naiv magyarság-tudat élt benne. De számára igenis fontos volt, haza volt, a magyar zsidóság, s ezt elválaszthatatlannak tartotta a zsidó kultúra magyar komponenseitől, a magyar kultúra zsidó elemeitől, Magyarországtól. És természetesen, az egyetemes zsidó hagyománytól. A két – egy időben szorosan összefonódott, együtt élő – kultúrának a *másik*-ból származó elemeit rendszerezve áttekinteni és megőrizni: ezt biztosan feladatának tartotta.

A hírlap-bibliográfia biztosan jelzi: Scheiber meg akart örökíteni mindent, ami magyar zsidó. Az okmányokat, lásd a *Monumenta* általa kiadott köteteinek önmagában is életmű terjedelmű sorozatát, még ha ezeket csak szerkesztőként jegyzi is; a régi sírfeliratokat, a bibliográfiai adalékokat. Ósi mítoszok szólnak arról, hogy a vízözön előtt egy jámbor babylóni férfi, akit az istenek előre értesítettek a pusztító árvízről, a szövegeket, az emberi tudást, elásta, s amikor az áradat elvonult, a rejtékhelyükön fennmaradt iratok ismét a maradék emberiség használatába kerültek. Ki tudja, nem tulajdonított-e hasonló szerepet

¹⁰ Alexander Scheiber, *Geniza Studies* (Collectanea, 17) (Hildesheim – New York: Georg Olms, 1981).

¹¹ *Magyarországi zsidó feliratok a III. századtól 1686-ig* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960).

¹² *Héber kódoexmaradványok magyarországi kötéstáblákban. A középkori magyar zsidóság könyvkultúrája* (Budapest: MIOK, 1969).

¹³ “A szombatos énekek Biblia utáni héber irodalmi kapcsolatai...”, in: Varjas Béla, szerk., *Szombatos énekek* (Régi magyar költők tára, XVII. század, 5) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), pp. 437–440.

nemzedékének, s benne – egyre inkább – önmagának, Scheiber is? Aki emlékszik, személyes tapasztalás vagy barátainak évtizedek múltán sem fakuló – mert életre szóló – emlékei nyomán, milyen reménykedő szeretettel foglalkozott Scheiber, rabbiként sem annyira a pap, mint inkább a tanító és tudós, a fiatalokkal; aki részt vett valaha is egy keddusi péntek este a Rabbiképző, bizony, szerény, de az ünnepeken mindig bensőségesen otthonos és ilyen alkalmakkor a hagyomány kívülálló számára láthatatlan fénytől mindig felragyogó dísztermében: akik a közelébe kerültek Scheibernek, azok tudják, mint ember éppen abban volt igazán nagy, hogy megtartó erővé tette a tudást. A tudás és a szükségképpen vele járó valamelyes – meglehet, ártatlan és szándéktalan – önzés mágnes-ereje nemcsak vonz: taszíthat is, kivált hétköznapi, közvetlen közelségben. A – mondjuk így – elválasztó távolság, biztosan nem három, talán csak egy vagy legfeljebb másfél lépés Scheiber és az őt körülvevők között nyilván kellett ahhoz, hogy eleven közegben igazán hatni és tanítani tudjon.¹⁴

II

A *jahrzeit*: szinte mint a születésnap; tudósoknál évfordulója az utóéletbe belépésnek is. Helyénvaló, hogy személyes dolgokról is szó essék alkalmából. Magam nem tartoztam Scheiber Sándor közvetlen környezetéhez, nem voltam a tanítványa. Mégis, sok személyes emlék fűz hozzá: része volt – közvetlen vagy közvetett – valamennyiünk életének, akik Magyarországon az ókori Kelettel foglalkoztunk, sémi nyelvekkel, Bibliával, zsidó dolgokkal. Egyetemi éveimben egy rövidebb időszakot nem számítva, amely időben sűrűn jártam be a Rabbiképzőbe,¹⁵ inkább csak könyvtárban, tudományos előadásokon, könyvesboltokban találkoztam vele. Utoljára a halála előtti évben, éppen az Akadémián: különös szerencse folytán én lehettem a titkára annak a minősítő bizottságnak, amely végre megadta neki a réges-rég megérdemelt – és általa is hön óhajtott – akadémiai elismerést. Tudjuk, nem őt: önmagát tisztelte meg ezzel az Akadémia. Pár órával később én történetesen már úton voltam külföldre, s amikor hosszabb idő után hazajöttem, már csak a temetésére mehettem el.

Amikor legelőször felkerestem, tudatlanságot eláruló kérdésekre nem megszégyenítéssel válaszolt: nem röstellte elmagyarázni a még egyetemista kezdőnek, mit jelent, honnan van a *Kirjat Sepher* címe.¹⁶ Később nem egyszer beszélünk telefonon is, vasárnap késő délelőtt szokott volt telefonálni, rendszerint könyvet kért az Egyetem valamelyik tanszéki könyvtárából, latin szövegkiadásokat, mindig egy napra, másnapig: nyilván csak egy idézet vagy megjegyzés ellenőrzése végett. Ha ő adott könyvet a kezembe, generózusabb volt,

¹⁴ “Magyar sajtó erdejében zsidó fák, facsoportok. Scheiber Sándor magyar zsidó sajtóbibliográfiája elé”, *Szombat*, 5, no. 9 (1993. november / 5754. *hesván*), pp. 23–28; és in: *Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája* (Hungaria Judaica, 3) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), pp. 9–18; illetve *A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem* (Hungaria Judaica, 7) (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), p. 475 sk.

¹⁵ Aztán egy erre illetékes vezető felszólított, válasszak az Egyetem és a Rabbiképző között: vagy-vagy.

¹⁶ Jos. 15,15 sk.; Jud. 1,11 sk.

mint amikor kért. A rabbiképzőben mindig saját maga hozta ki a könyvtárból, ha kerestem valamit. A lezárt könyv-raktár rendezetlenségében talán csak ő ismerte ki magát. De adott a kezembe Biblia-szöveget, szótárat, héber hanglemezt is. Szójátékkal élve, az *am ha széfer* kifejezés mintájára, azt mondhatom: kapcsolatunk leginkább az *is / ansé szefárim* kapcsolata volt.

Scheiber tudománya, mint főveny a tengerparton: apró szemcsékből állt, s végtelen volt. Nem lehet egy tömbbe összehordani. Csak egy példát rá. Rabbik feladata, kötelessége volt, hogy az *Új Élet* hasábjain minden ünnepre, évfordulóra megemlékezést írjanak. Évente újra és újra. Nyilván nem könnyű munka, mindig mást mondani ugyanarról. Éveken, évtizedeken át írta Scheiber ezeket a kis cikkeket. Egyébként is kis cikkeket írt többnyire; csak utóbb derült ki, amikor kötetbe gyűjtötte a kis írások nagyját, hogy az életmű ezekben is teljes és egységes: igazi könyvek. De én tudok legalább még egy ilyen életmű-könyvről tőle. Sárguló újságpapíron, olykor más tárgyú írásokba ágyazva: zsidó néprajz az *Új Élet* évfolyamaiban szétszórt kvarckristály-cikkeiben. Mert az ünnepi cikkek is többnyire néprajzi adatokra hivatkoztak. Scheiber egész életében készült a zsidó vallási néprajz megírására. Amit barátja és kollégája, Bálint Sándor (1904–1980) római katolikus téren mostoha viszonyok között is elvégzett, ahhoz neki ezerféle nem-íróasztali teendője, más munkái, nem adtak elég időt. Mégis, a terv, a vallási néprajz érdemi része bizonyosan összeállna, szinte csak ünnepi cikkeiből.

Személyes emlék. Egy alkalommal Scheiber valóban érdemben szólt bele az életembe. Tanácsát nem fogadtam meg; nem tehettem másként, nem bánom ma sem. Recenziót írtam mesterem frissen megjelent könyvéről (1982), éles bírálatot, nem a személyről ugyan, hanem a könyvről, amely szememben egy jelenség példája volt; de tudnom kellett: súlyos szavakkal. Úgy gondolom ma is, igazam volt. A cikket megmutattam Scheibernek. Nekik kettejüknek egykor közös volt a múltjuk, de később más-más úton haladtak, lehettek volna éppen ellenfelek is. Amit Scheiber a kéziratomra mondott, emberi lényének legfőbb vonását fedi fel. “Ne közöld. Lehet, hogy igazad van; de nincs az az igazság, amely megérné, hogy megbánts vele egy embert.”¹⁷

III

Scheiber Sándor évtizedeken át tervezte Kohn Sámuel könyvének¹⁸ az időközben előkerült forrásokkal kibővített kiadását. Kalászlataiból évekkel halála után jelent meg bibliográfiai összeállítása, amelyben olvasmányai és mások utalásai alapján a tőle megszokott szűkszavúsággal hivatkozik az általa számításba vett anyagra.¹⁹ Akkoriban Shlomo J. Spitzer és én már dolgoztunk a *Héber*

¹⁷ “Nem őt, önmagát tisztelte meg az Akadémia” (In memoriam Scheiber Sándor ל”צ), *Új Élet*, 50, no. 6 (1995. március 15 / ádár-II 14, 5755), p. 2.

¹⁸ *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez* (Budapest: Zilahy Sámuel, 1881).

¹⁹ Scheiber Sándor, “Héber és jiddis kútforrások és adatok Magyarország történetéhez”, *Lymbus Művelődéstörténeti Tár*, 2 (Szeged, 1992), pp. 7–18.

kútforrások új változatán, a héber szövegeken.²⁰ A munka utolsó szakaszában a posztumusz bibliográfia nagy segítségünkre volt. Scheiber tervezett kézírata, amely – maga mondta – héber szövegeket is tartalmazott volna, legjobb tudomásunk szerint, és az említett bibliográfia szöveges közléséből ítélve, e tárgykörben nem maradt fenn, és nem is készült el. Mindenesetre, munkánk során tapasztalhattuk, hogy Scheiber hatása a magyarországi zsidó történelem kutatására két évtizeddel a halála után is kisugárzik.

2005. április.

²⁰ Shlomo J. Spitzer & Komoróczy Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig* (Hungaria Judaica, 16) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó, 2003).